

<https://doi.org/10.53656/his2026-5-5-arch>

*Guardians of the Memory
Пазители на паметта*

АРХИВИТЕ КАТО „ЗЕЛЕНА ПАМЕТ“: ВЪЗМОЖНОСТИ ЗА АРХИВЕН МЪРЧАНДАЙЗИНГ

Доц. д-р Русалена Пенджекова-Христева,
доц. д-р Адриана Любенова
Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“

Abstract. The article examines the concept of archives as “green memory” and the possibility of reinterpreting archival heritage through the lens of the historical relationships between humans, society, and the natural environment. It analyzes the potential of archival sources as carriers of ecological memory and explores the prospects for their public presentation through the application of archival merchandising practices. The emphasis is placed on the opportunities for archives to utilize their resources in the creation of educational and cultural products that stimulate interest in the past and foster an understanding of contemporary environmental challenges.

Keywords: green memory; archival heritage; archives; archival merchandising; environmental history; public presentation of cultural heritage.

В условията на нарастващите екологични предизвикателства архивите, като институции на паметта, се изправят пред необходимостта, от една страна, да преосмислят традиционните си функции по отношение на съхранението на архивното наследство, а от друга – да преразгледат начините, чрез които представят пред обществото съдържанието на архивните документи. Промените в климатичните условия и нарастващите рискове за културното наследство поставят нови въпроси както пред опазването на архивните ресурси, така и пред начина, по който архивите популяризират архивните документи. Паралелно с това се разширява разбирането за ролята на архивите като институции, които не само пазят свидетелства за миналото, но и участват активно в процесите на тяхното селектиране, интерпретиране и публично представяне.

Съвременната архивна теория постепенно надхвърля традиционното разбиране за архивите само като хранилища на документи и акцентира върху тяхната обществена, образователна и репрезентативна функция. В тази разширена перспектива архивните документи могат да бъдат разглеждани не

само като източници на ретроспективна документна информация за политическата, социалната и културната история, но и като свидетелства за взаимодействията между човека и природата в исторически план. Различните по тип и вид първични архивни източници съдържат ценна информация за начина, по който обществата са използвали природните ресурси, променяли са ландшафта и екосистемите и са осмисляли отношението си към околната среда.

В настоящото изследване понятието „зелена памет“¹ (Pendzheкова 2025) се използва като аналитична рамка за обозначаване на възможността архивното наследство да бъде интерпретирано през призмата на сложните взаимодействия между човека, обществото и природната среда. То не предполага съществуването на отделен тип „екологични архиви“, а предлага възможност за целенасочен прочит на вече съществуващите архивни ресурси, при който се откриват и анализират техните екологични измерения. Чрез тази перспектива архивите биха могли да разширят своето присъствие в обществения живот, като свържат историческото знание с актуални обществени и екологични въпроси и по този начин създадат нови форми на комуникация и ангажираност на различни публики.

Считаме, че една от възможностите за практическо приложение на този подход е развитието на мърчандайзинг², основан върху съхраненото архивно наследство. В рамките на настоящото изследване използваме понятието „архивен мърчандайзинг“ в по-широк смисъл за обозначаване на практики за представяне на архивното наследство чрез културни и образователни продукти, създадени въз основа на архивни документи и свързаните с тях визуални и наративни елементи. Подобно разширено разбиране намира паралел в музеоложката теория и практика, където мърчандайзингът се разглежда не единствено като средство за генериране на приходи, а и като форма на културна комуникация, образование и продължение на интерпретативното взаимодействие между институцията, наследството и нейните публики (Larkin 2016, pp. 109 – 121; Ampuero-Canellas et al. 2018, pp. 92 – 101). В контекста на „зелената памет“ архивният мърчандайзинг може да се разглежда като подход за публично представяне на документи, разкриващи историческите отношения между обществото и природната среда чрез продукти, които съчетават информационна, образователна и културна функция. Чрез целенасочен подбор и интерпретация на архивни свидетелства подобни продукти могат да превърнат архивното съдържание не само в източник на историческо знание, но и в средство за формиране на обществен интерес и чувствителност към значими съвременни теми, свързани с опазването и разбирането на природата. В този аспект архивният мърчандайзинг, като форма на публична комуникация, се вписва в процеса на разширяване на популяризаторските функции на архивите.

В случая, целта на настоящото изследване е да анализира възможностите за прилагането на интерпретативната рамка за архивите като „зелена памет“ като основа за развитието на архивен мърчандайзинг, чрез който архивното

наследство да бъде представяно като средство за екологично образование, културна комуникация и разширяване на взаимодействието между архивите и заинтересованите потребители по тази проблематика.

В рамките на тази изследователска цел се формулират следните задачи: да се очертаят теоретичните основания на концепцията за архивите като „зелена памет“; да се анализира потенциалът на архивните източници за изследване на отношенията между човека и природната среда; да се разгледат възможностите за представяне на архивното наследство чрез форми на архивен мърчандайзинг.

Посочените задачи определят и методологичната рамка на изследването, която се основава на интердисциплинарен подход, съчетаващ методите на архивната наука с историческия анализ и анализа на съвременните практики за представяне и популяризиране на културното наследство.

Историографски проекции на концепцията за архивите като „зелена памет“

Разглеждането на архивите като носители на „зелена памет“ се вписва в съвременните тенденции в архивната теория и екологичната история, които разширяват разбирането за архивите като източници за изследване на връзките между човека и природата. В случая самото понятие не представлява установена категория в класическата архивистика, както бе посочено по-горе, а функционира като аналитична перспектива, чрез която могат да се разкриват нови значения на архивното наследство. В ролята си на въвеждаща част настоящият обзор не претендира за изчерпателност, а се фокусира върху избрани историографски линии и автори, чиито тези имат важно значение за очертаването на тази специфична архивна парадигма. Подобни линии се откриват в постепенната промяна на разбирането за архивите: от институции, свързани със съхранението на историческата памет, към динамични пространства, в които се конструират, интерпретират, споделят и популяризират исторически знания (Cook 2001; Schwartz & Cook 2002).

Важно е да припомним, че в класическата архивна теория основно място заемат принципите на произхода и контекста на създаване на документите. Разбирането за архива като органично формиран резултат от дейността на институции и личности набляга върху връзката между документите и процесите, които са ги породили. Хилари Дженкинсън разглежда архивните документи като свидетелства, чиято стойност е свързана с тяхната автентичност и естествения контекст на създаването им, а ролята на архивиста вижда преди всичко в опазването, подреждането и осигуряването на достъпа до тези свидетелства (Jenkinson 1922, pp. 11 – 16, 39 – 43). В рамките на този подход основната професионална задача се състои в съхраняването на архивните материали като доказателства за минали дейности.

През втората половина на XX век архивната теория постепенно разширява този класически модел, като поставя по-силен акцент върху ролята на архивиста при формирането на архивното наследство. Теодор Р. Шелленберг систематизира разграничението между първичната и вторичната стойност на документите и подчертава значението на тяхната оценка и подбор като ключова част от архивната практика (Schellenberg 1956, pp. 133 – 160). Така вниманието се насочва не само към вече съхранените масиви, но и към процесите на селекция, чрез които определени източници получават статут на архивно наследство.

През последните десетилетия на XX век настъпва съществена промяна в разбирането за обществената роля на архивите. Представители на т.нар. постмодерна архивистика, сред които Тери Кук и Джоан Шварц, подчертават, че архивите не са неутрални съвкупности от документи, а резултат от процеси на подбор, експертиза на ценността на документите и научно-техническа обработка на архивните фондове, осъществявани в конкретни исторически и социални условия. Според този подход архивите не са само пасивно отражение на миналото, а участват активно в оформянето на представите за него самото чрез начина, по който документите се комплектуват, организират, описват и представят пред обществото (Cook 2001, pp. 7 – 12, 17 – 24; Schwartz & Cook 2002, pp. 5 – 10). Това разбиране утвърждава ролята им на медиатори в съвременния модел на научна комуникация.

Постепенното преминаване от разбирането за архива като хранилище към възприемането му като активен участник в процесите на продуциране на памет, знание и идентичност кореспондира с т.нар. „архивен обрат“ в хуманитарните науки и с развитието на нови подходи към ролята на архивите в обществото. Тази промяна е свързана както с преосмислянето на архивната теория, така и с развитието на изследванията върху колективната памет. Пол Конъртън и Пиер Нора показват, че обществените представи за миналото се формират чрез различни социални практики, институции и места на паметта, в които миналото се съхранява, интерпретира и предава (Connerton 1989, pp. 1 – 5, 21 – 30; Nora 1989, pp. 7 – 19).

Паралелно с промените в архивната теория се развиват критическите изследвания на архива като културен и социален феномен. В трудовете на Мишел Фуко и Жак Дерида архивът е разглеждан не само като съвкупност от документи, а като система, чрез която се организират знанието, селекцията и възможностите за формиране на исторически наративи (Foucault 1996; Derrida 1995, pp. 1 – 5, 10 – 12). Макар тези философски подходи да не са пряко свързани с ежедневната архивна практика, те оказват значително влияние върху съвременните хуманитарни изследвания, като насочват вниманието към начина, по който архивите участват в конструирането на смисъл.

Друга важна предпоставка за концепцията за архивите като „зелена памет“ е развитието на екологичната история като интердисциплинарно направление. За разлика от традиционните изследвания, насочени основно към политическите и социалните процеси, екологичната история анализира динамичното взаимодействие между природната среда и човешката дейност. Доналд Уорстър и неговите съмишленици в тази област показват, че природата не е просто декор на историческите събития, а активен фактор, който предопределя развитието на обществата (Worster 1988, 1994).

Развитието на екологичната история се вписва в по-широкото интердисциплинарно поле на екологичните хуманитарни науки (*environmental humanities*), които разглеждат отношенията между природата, културата и човешките общества като взаимно свързани исторически процеси. Изследванията на Уилям Кронон и Джонсън Доналд Хюз показват, че природната среда е активен елемент в процесите на социална, икономическа и културна промяна (Cronon 1996, pp. 69 – 87; Hughes 2006, pp. 1 – 9). Тази перспектива разширява значението на историческите източници, включително архивните документи, които могат да бъдат използвани не само като свидетелства за човешката дейност, но и като извори за изследване на промените в природната среда, използването на ресурсите и формирането на обществените представи за природата.

Важно значение за новото разбиране за ролята на архивите има и дигиталната трансформация. Развитието на цифровите технологии променя не само начините за съхранение и достъп до архивните материали, но и възможностите за тяхното презентиране и използване за различни цели. Според някои изследователи дигиталната среда разширява разбирането за архивите като социални и културни практики, създавайки нови възможности за взаимодействие между архивните институции, документалното наследство и неговите потребители (Shepherd 2015). В тази връзка, дигитализацията се превръща в част от по-широката промяна към публично и интерактивно представяне на културното наследство, при която архивите постепенно разширяват своята обществена функция – от институции, съхраняващи документални свидетелства, към активни посредници в тяхното представяне, осмисляне и споделяне.

В този теоретичен контекст концепцията за архивите като „зелена памет“ може да бъде разглеждана като пресечна точка между архивистиката, екологичната история и културната комуникация. Тя не променя природата на архивните документи, а предлага нов начин за тяхното изследване и представяне. Чрез тази перспектива архивното наследство може да бъде използвано не само за реконструкция на миналото, но и за създаване на нови начини и форми на обществено взаимодействие, включително чрез образователни инициативи, дигитални проекти и практики на архивен мърчандайзинг.

Съотнесен към архивите и развитието на архивната наука, мърчандайзингът може да се разглежда като инструмент за валоризация, който трансформира историческите източници в достъпни продукти, носители на автентичен културен и исторически код. Въз основа на разгледаните теоретични подходи архивите могат да бъдат осмислени и като носители на специфичен тип памет, условно наречена „зелена памет“, която отразява взаимодействията между човешките общности и природния свят в историческа перспектива.

Архивите като пространства на „зелената памет“

Разглеждането на архивите през перспективата на „зелената памет“, както бе споменато и по-горе, не предполага обособяването на отделен вид архивно наследство, посветено единствено на екологична тематика. По-скоро става дума за изследователски подход, който насочва вниманието към възможностите за откриване и интерпретиране на сведения за историческите отношения между човека и околната среда в рамките на вече съществуващите архивни фондове. В този смисъл, екологичната памет не е предварително присъща характеристика на документите, а значение, което те придобиват чрез селекцията, екскерпцията и научния анализ и в процеса на тяхното използване (Ketelaar 2001, pp. 132 – 134).

Потенциал за подобен прочит притежават както архивните фондове от учрежденски произход, така и тези от личен произход, а също частичните постъпления, архивните колекции и спомените, съхранени в историческите архиви.

Документите, които са създадени в процеса на дейността на органи на държавна власт и управление, обществени организации, стопански структури, научни институции и др., съдържат разнообразна информация за начина, по който обществото е регулирало, използвало и преобразявало природната среда. В рамките на тези фондове могат да бъдат открити материали, свързани с управлението на природните ресурси, земеползването, горското стопанство, използването на водните ресурси, индустриалното развитие, урбанизацията, въздействието на човешката дейност върху ландшафта и др.

Не по-малко значение имат архивните фондове от личен произход, които разкриват индивидуалните възприятия и каузи за природата и промените в заобикалящата среда. Лични архиви на учени, инженери, природозащитници, земеделци, общественици или представители на различни професионални общности могат да съдържат сведения, които допълват официалната документация с лични наблюдения, оценки и преживявания. По този начин архивите от личен произход въвеждат човешкото измерение на екологичната история и показват как природната среда е била възприемана, осмисляна и преживявана.

Потенциалът на архивите като носители на „зелена памет“ се определя както от характера на архивните фондове, така и от видовото разнообразие на съхраняваните архивни документи в тях. Писмените, графичните, фото-, фоно-, кино-, аудиовизуалните и цифровите документи (Pendzhekova 2013) разкриват различни аспекти на взаимодействието между човека и природата и допринасят за изграждането на многопластов исторически разказ.

Сред тези източници водещо значение имат писмените документи, които съдържат както сведения за институционални политики и управленски решения, така и за лични представи и субективни оценки. Официалната документация (нормативни актове, административни материали, доклади, планове, отчети, статистически данни и др.) проследява механизмите за регулиране на природните ресурси и територии, докато личните писмени свидетелства (кореспонденция, дневници, записки, спомени, ръкописи и др.) въвеждат индивидуалния опит и наблюденията на съвременниците. Така писмените източници съчетават институционалната и човешката перспектива и допринасят за по-пълното изследване на представите, практиките и решенията, свързани с природната среда в различни исторически периоди.

Графичните източници (карти, планове, чертежи, схеми, техническа документация и др.) допълват писмените свидетелства, като предоставят информация за пространствените характеристики и измененията на определени територии. Чрез тях могат да бъдат проследени трансформациите на ландшафта, развитието на селищната среда, инфраструктурните промени и начините, по които човешката дейност е въздействала върху околната среда.

Фотодокументите имат особено значение за проследяване на промените в природната и градската среда. Те не се свеждат до илюстративно допълнение към писмените свидетелства, а в изследователската практика се утвърждават като самостоятелни извори с документална стойност (Edwards 2001). Чрез тях се фиксират конкретни състояния на пространството и околната среда, производствените процеси и формите на взаимодействие между човека и природата.

Фоно-, кино- и аудиовизуалните документи допълват представата за екологичните процеси, като съхраняват не само информация за събития, но и гласове, визуални свидетелства и реакции на хората. Чрез тях се разкриват различни гледни точки към проблемите, свързани с околната среда.

Съвременните цифрови документи и дигитализираните архивни ресурси разширяват възможностите за изследване и представяне на „зелената памет“. Дигиталната среда позволява обединяването на различни типове в тематични дигитални колекции и интерактивни платформи (Conway 2010, pp. 63 – 66; Shepherd 2015). Чрез тях архивното наследство достига до по-широки обществени групи и се включва в нови форми на публична употреба.

От тази гледна точка архивите могат да бъдат разглеждани като многоизмерни пространства на екологична памет, в които различните архивни фондове и видове документи съдържат хетерогенна информация за връзката на човека с природата. Именно това разнообразие от източници и заложените в тях визуални и наративни възможности създават предпоставки за разработване на различни форми на публично представяне и популяризиране на архивното наследство, включително и чрез архивен мърчандайзинг.

„Зелената памет“ в архивите като потенциал за архивен мърчандайзинг

Съвременните институции на паметта все по-често развиват функции, свързани с комуникацията, образованието и активното включване на различни целеви групи. Изложби, образователни инициативи, дигитални платформи и други форми на публично представяне превръщат архивите и сродните културни институции от места за съхранение в активни посредници между историческото знание и обществото (Simon 2010, pp. 1 – 7). Особено показателни в това отношение са практиките на музейните институции, при които мърчандайзингът постепенно надхвърля традиционната функция на сувенирната търговия. Изследванията върху музейната търговия (museum retail) показват, че магазинът и свързаните с колекциите продукти могат да участват в по-широкото музейно преживяване и в процесите на културна репрезентация и образование (Larkin 2016, pp. 109 – 121). В тази перспектива подходящото съдържателно и дизайнерско разработване на музейните продукти позволява те да функционират като продължение на експозиционното пространство и като носители на знание, изкуство и култура (Ampuero-Canellas et al. 2018, pp. 92 – 101). Подобен подход не премахва икономическата функция на мърчандайзинга, но я поставя в отношение с образователната и културната мисия на институцията, като същевременно изисква внимание към рисковете от прекомерна комерсиализация (Toepler 2006, pp. 99 – 113).

В съвременната архивна практика информационната и популяризаторската дейност³ постепенно разширяват своите форми, като включват не само традиционни средства за представяне на архивното наследство, но и нови комуникационни подходи и канали. Това предполага преосмисляне на архивните публики не само като изследователи и специалисти, а като съвкупност от различни обществени групи, които могат да бъдат привлечени чрез достъпни и съдържателно структурирани форми на представяне на архивното наследство.

Разглеждането на архивния мърчандайзинг като форма на публична комуникация се вписва именно в това разширяване на информационните и популяризаторските функции на архивите. В условията на ограничени ресурси архивният мърчандайзинг може да бъде разглеждан и като възможност за допълнително ресурсно подпомагане на популяризаторската дейност, но неговото основно

значение в случая се състои основно в комуникационния и образователния му потенциал. Той може да бъде определен като допълващ комуникационен инструмент, чрез който архивното съдържание достига до нови публики посредством съвременни визуални и материални формати. Чрез него символи, образи и истории, свързани с архивните ресурси, могат да се превърнат в носители на послания извън традиционното архивно пространство.

Прилагането на мърчандайзинг подходи в архивната дейност следва обаче да бъде подчинено на професионалните принципи на архивистиката, като водещо остава значението на документа като исторически източник, а не неговата търговска привлекателност. Поради това адаптирането на архивни изображения, текстове и други елементи от документалното наследство изисква прецизен подбор и професионално представяне, съобразено с тяхната автентичност и информационна стойност.

Практиките на музейните институции предоставят важна сравнителна перспектива за осмислянето на мърчандайзинга в по-широк културен и образователен контекст. Музейният мърчандайзинг има утвърдено присъствие в международната музейна практика и се разглежда както във връзка с маркетинга и международното позициониране на големите музейни институции (Soldatenko 2003, pp. 75 – 78), така и като част от процесите на културна репрезентация, образование и взаимодействие с музейните публики (Larkin 2016, pp. 109 – 121; Ampuero-Canellas et al. 2018, pp. 92 – 101). В този смисъл музейният продукт може да надхвърли функцията на сувенир и да се превърне в своеобразно продължение на интерпретацията на културното наследство извън физическото пространство на експозицията.

Показателен пример в това отношение представлява практиката на музея „Метрополитън“ в Ню Йорк. Създаването и разпространението на репродукции на произведения от музейните колекции има дълга история и се свързва с образователната мисия на институцията. В съвременната практика на магазина на музея „Метрополитън“⁴ произведения от колекциите служат като основа за разработването на разнообразни продукти, при което музейният първообраз не се използва единствено като декоративен мотив, а се превръща в отправна точка за неговата дизайнерска и културна интерпретация. Така музейният мърчандайзинг функционира като средство за популяризиране на колекциите и за продължаване на взаимодействието на посетителя с музейното съдържание извън непосредственото пространство на експозицията⁵. Подобна практика едновременно разкрива възможностите на музейния мърчандайзинг и поставя въпроса за необходимостта от баланс между културната мисия на институцията и процесите на комерсиализация (Toepler 2006, pp. 99 – 113).

Друг показателен модел развива Лондонският музей „Виктория и Албърт“, където музейният мърчандайзинг е тясно свързан с дизайнерската идентичност на институцията и с интерпретацията на нейните колекции и изложби.

Предлаганите продукти – книги, текстил, бижута, керамика, художествени принтове и дизайнерски предмети, се разработват във връзка с конкретни колекции, отделни произведения и изложбени проекти. Особено значение за разглежданата тук концепция за „зелена памет“ има стремежът тази практика да бъде съчетавана с принципите на екологичната устойчивост. В политиката на магазина на музея „Виктория и Албърт“⁶ се поставя акцент върху работата с отговорни доставчици, използването на органичен памук и FSC сертифицирана хартия, ограничаването на отпадъците и употребата на рециклируеми и повторно използвани материали. По този начин мърчандайзингът може да функционира не само като средство за визуална и културна интерпретация на наследството, но и като носител на институционални ценности, свързани със съвременното отношение към природната среда⁷.

Разгледаните музейни практики показват, че мърчандайзингът в институциите на паметта може да бъде развит на няколко взаимосвързани равнища – като репродукция на културно съдържание, като негово дизайнерско и интерпретативно преосмисляне, като продължение на образователното взаимодействие с публиката и като средство за споделяне на определени институционални и обществени ценности. Подобно разширено разбиране предоставя продуктивна сравнителна основа и за осмислянето на архивния мърчандайзинг, при който водещо условие остава запазването на връзката между новосъздадения продукт и произхода, контекста, автентичността и информационната стойност на архивния документ.

Подобни подходи намират приложение и в комуникационните стратегии на архивните институции. Например Националният архив на Обединеното кралство развива собствен онлайн магазин, в който се предлагат продукти, свързани с неговите колекции: репродукции на архивни материали, карти, книги, визуални продукти и предмети за ежедневна употреба, основани върху конкретни исторически свидетелства, включително тематични продукти, свързани с природата⁸.

Подобен модел се наблюдава и в практиката на Националния архив на САЩ, където чрез Фондация „Национален архив“ се предлагат продукти и публикации, вдъхновени от архивните фондове и историческото наследство, като реализираните чрез тази дейност средства подпомагат изложби, обществени програми и образователни инициативи на институцията⁹. Наред с тези утвърдени практики, основани предимно на създаването и разпространението на физически продукти, понастоящем се развиват и по-разширени интерпретации на архивния мърчандайзинг.

Показателен в това отношение е проектът „Европейски дигитални съкровища“, в който той се разглежда като интегрирана стратегия за превръщане на архивното наследство в културно и икономически значим ресурс. Чрез съчетаване на дизайнерски продукти, дигитални приложения и интерактивни

изложби архивните документи се трансформират както в материални обекти, така и в преживявания, насочени към по-широка публика. За разлика от тези практики, основани върху репродуциране и разпространение на архивни изображения в продуктова форма, в посочения проект мърчандайзингът се развива чрез интерпретация и преживяване, което разширява неговия обхват отвъд класическия модел¹⁰.

Тези примери показват, че архивният мърчандайзинг може да бъде разглеждан не като самостоятелна търговска дейност, а като инструмент за интерпретация, популяризиране и социализация на архивното наследство, който същевременно създава възможности за финансова подкрепа и развитие на образователните и публичните функции на архивните институции. Следователно той се отличава от класическите модели на мърчандайзинг, ориентирани предимно към пазарна реализация, и се утвърждава като форма на културна медиация, насочена към разширяване на общественото разбиране за значението на архивното наследство.

На този фон в националната ни архивна практика подобни инициативи все още представляват по-скоро неизползван потенциал, чието ограничено развитие не следва да се обяснява единствено с нормативните ограничения, а и с недостатъчните организационни, технологични и финансови ресурси, както и с преобладаващата традиционна представа за архивите предимно като институции за съхраняване на документалното наследство.

В случая сред възможните направления за развитие на архивен мърчандайзинг, основан върху концепцията за архивите като „зелена памет“, могат да бъдат разработени определени тематични серии, чрез които архивното наследство презентира различни аспекти на историческите отношения между човека и природата.

Една от тях например може да бъде серия „Архив и природа“ (свидетелства за природното наследство и взаимодействието между човека и околната среда). Тя би могла да се насочи към архивни документи, свързани с растителността, земеделието, природните ресурси и начините, по които обществата са използвали и възприемали природната среда. Архивни фотографии, описания на растителни видове, сведения за земеделски практики, карти и документи за управление на природни ресурси и други могат да бъдат включени в образователни комплекти или тематични продукти. Например комплект със семена, придружен от архивна фотография, карта или кратък разказ за историческото значение на определен растителен вид, би могъл символично да свърже паметта за миналото с идеите за опазване и възстановяване на природното наследство.

Друга възможност представлява разработването на продукти за ежедневна употреба, условно обединени под идеята „Зелената памет в ръка“ (архивното наследство в ежедневната културна среда). Текстилни изделия, книгораздели-

тели, тетрадки и други предмети могат да включват изображения и фрагменти от архивни документи, свързани с природни обекти, исторически пейзажи или взаимодействието на човека с околната среда. Изработването им от материали с по-ниско въздействие върху околната среда би допълнило екологичното послание на представяните архивни свидетелства. Например тетрадка с изображение на историческа ботаническа илюстрация, изработена от рециклирана хартия и придружена с кратка информация за произхода на документа, би могла да съчетае практическата употреба с образователната стойност. При подобни форми от съществено значение е визуалното използване на архивния материал да бъде придружено от данни за произхода, автора, времето и мястото на създаването и историческото му значение. Това гарантира, че документът, представен чрез автентичен репликационен образ, ще запази ролята си на източник на знание.

Особен потенциал притежават продуктите, основани върху специфични групи архивни документи. Например серия „Земята във времето“ (исторически пейзажи и трансформации на пространството) може да представя промените в градската среда, природните територии и използването на земята чрез съпоставяне на исторически карти със съвременни изображения. Подобен подход позволява визуализиране на продължителни процеси като урбанизация, промени в земеползването, промени на ландшафти и въздействие на стопанската дейност върху природната среда. Например комплект от карти и фотодокументи „преди и сега“ или плакат с развитието на определена територия във времето би могъл да представи по достъпен начин промените в природния и културния пейзаж.

Друга посока за развитие може да бъде серия „Гласове за природата“ (човешки възприятия и исторически свидетелства за природната среда), основана върху писмени свидетелства, кореспонденция, дневници и спомени. Чрез тях могат да бъдат представени индивидуални и обществени представи за природата, нейната ценност и промените, настъпили в резултат от човешката дейност. Например тематичен албум, съдържащ откъси от дневници, писма или спомени, съчетани с фотографии на съответните места, би могъл да покаже различни човешки гледни точки към природната среда. Така личните свидетелства допълват институционалните документи и разкриват субективното измерение на екологичната памет, а именно начина, по който природата е била наблюдавана, преживявана и осмисляна от човека във времето.

Важна посока за развитие са и образователните формати. Архивните документи могат да бъдат включвани в тематични комплекти за ученици и студенти по история, география, биология и др., съдържащи репродукции на документи, карти, задачи за анализ и материали за самостоятелно изследване. Например комплект на тема „Променящата се природа в архивите“ може да включва исторически карти на определена територия, фотодокументи, ста-

тистически сведения за земеползването или природните ресурси и задачи за сравнение между минали и съвременни състояния на средата. Чрез подобни продукти архивът се превръща в пространство за активно учене, в което историческите извори се използват не само за възпроизвеждане на знания, но и за развитие на умения за критическо мислене, работа с архивни документи и разбиране на комплицираните връзки между обществото и природата.

Дигиталната среда допълнително разширява възможностите за подобни практики. Свързването на физически продукти с дигитални колекции, виртуални изложби и интерактивни ресурси чрез QR кодове или други средства създава хибридни форми на достъп, при които материалният обект може да се превърне в отправна точка към по-широк архивен контекст. Подобни практики съответстват на тенденцията архивите да използват дигиталните технологии не само за съхраняване и предоставяне на информация, но и за създаване на нови модели на взаимодействие с аудиториите (Shepherd 2015). Към тези подходи могат да бъдат добавени и елементи на геймификация, чрез които архивните документи се включват в интерактивни образователни сценарии. В тази посока могат да бъдат използвани и технологии, базирани на изкуствен интелект, които да подпомогнат създаването на интерактивни образователни ресурси и нови форми за представяне на архивното съдържание. Тяхното прилагане изисква ясни професионални критерии при интерпретацията на архивните свидетелства. Дигитални пъзели с исторически карти, виртуални маршрути през променящи се природни обекти, задачи за съпоставяне на исторически фотографии със съвременни изображения или игрови модели за откриване и интерпретиране на архивни свидетелства могат да превърнат потребителя от пасивен получател на информация в активен участник. По този начин мърчандайзингът не замества традиционната работа с архивните документи, а създава допълнителни канали за тяхното представяне, използване и образователна интерпретация. Неговата стойност не се определя от самия материален продукт, а от способността му да превежда архивните свидетелства в разбираеми и смислово структурирани разкази.

Практическото развитие на архивния мърчандайзинг предполага той да бъде разглеждан като част от цялостната комуникационна политика на архивите, а не като създаване на отделни продукти. Реализирането на подобни инициативи изисква съчетаване на архивната експертиза със знания и умения от други области – образование, дизайн, дигитални технологии и културен мениджмънт. По този начин могат да бъдат създавани продукти, които представят архивното съдържание в нови форми, без да се нарушава връзката между тях и първоизточника им.

Съществено условие за развитието на подобни практики са партньорствата с други културни и образователни институции и организации. Съвместните инициативи с музеи, библиотеки, училища, университети и неправителствени

организации могат да разширят възможностите за използване на архивните свидетелства, особено по теми с обществена значимост като опазването на околната среда.

Наред с институционалното взаимодействие важно значение има и начинът, по който архивните материали се адаптират към съвременните визуални и дигитални формати. Творческата интерпретация на документи, фотографии, карти и други архивни източници следва да се основава на професионален подбор и етичен подход, така че новосъздаденият продукт да запази тяхната автентичност и познавателна стойност. От тази гледна точка мърчандайзингът не превръща документа в декоративен елемент, а създава нов начин за неговото разбиране и обществено представяне.

Следователно архивният мърчандайзинг, свързан с идеята за архивите като „зелена памет“, разширява начините за представяне и използване на архивното съдържание. Той не замества традиционните професионални дейности по експертиза на ценността, комплектуване, съхраняване и предоставяне на достъп до документите, а допълва комуникационните и маркетинговите стратегии на архивните институции, като превръща архивното наследство в достъпно и разбираемо за различните групи потребители на ретроспективна документна информация.

В заключение, концепцията за архивите като „зелена памет“ насочва вниманието към архивното наследство като ресурс не само за научни изследвания и образование, но и за по-широко културно посредничество. Тя позволява документите да бъдат разглеждани не само като свидетелства за миналото, а като източници, чрез които могат да бъдат проследени историческите отношения между човешките общности и природната среда, както и начините, по които обществата са възприемали, използвали и променяли заобикалящия ги свят. Подобни подходи вече се срещат в практиката на редица архиви и културни институции по света, особено в рамките на инициативи, свързани с екологична история, дигитални изложби и публична история. Това показва, че те могат успешно да намерят място и в българските архиви – например чрез тематични подбори, изложби или дигитални формати, съобразно съдържанието на документите в конкретните архивни фондове.

В този аспект архивният мърчандайзинг може да бъде разглеждан като допълващ комуникационен инструмент за представяне и популяризиране на това съдържание. Когато се прилага професионално и с внимание към произхода, автентичността и контекста на документите, той създава възможност архивното наследство да бъде включено в по-широк обществен диалог и да допринесе за по-дълбоко разбиране на историческите връзки между обществото и природата.

БЕЛЕЖКИ

1. Вж.: ПЕНДЖЕКОВА-ХРИСТЕВА, Р. „Зелени архиви“: възможности за екологична трансформация на българските държавни архиви. – *Архивен преглед*, 2025, № 2, с. 7 – 16. ISSN 0204-8132. В публикацията се разглежда концепцията за „зелени архиви“ като многопластова рамка за екологична трансформация на архивния сектор, включваща устойчиво управление на архивните институции, прилагане на екологични практики, ролята на архивите като източници на знания за климатичните промени и участието им в международни инициативи за устойчиво развитие.
2. Мърчандайзинг (merchandising) – дейност по представяне и популяризиране на стоки или продукти с цел увеличаване на тяхната привлекателност за потребителите и стимулиране на продажбите. Вж.: Cambridge Dictionary, „Merchandising“, <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/merchandising> (достъпно на: 04.08.2026).
3. Вж.: *Методически кодекс. Информационна и популяризаторска дейност...* Свитък V. София, 2023, с. 6 – 16, https://www.archives.government.bg/uploaded_files/Svitak_5.pdf (достъпно на: 04.08.2026).
4. Вж.: Онлайн магазин на музея „Метрополитън“, <https://store.metmuseum.org/> (достъпно на: 06.08.2026).
5. THE METROPOLITAN MUSEUM OF ART. About The Met Store, <https://store.metmuseum.org/about-the-met-store> (достъпно на: 10.08.2026).
6. Вж.: Онлайн магазин на музея „Виктория и Албърт“, <https://www.vam.ac.uk/shop> (достъпно на: 06.08.2026).
7. VICTORIA AND ALBERT MUSEUM. About the V&A Shop, <https://www.vam.ac.uk/shop/about-us.html> (достъпно на: 10.08.2026).
8. Вж.: Онлайн магазин на Националния архив на Обединеното кралство, <https://shop.nationalarchives.gov.uk/> (достъпно на: 06.08.2026).
9. Вж.: Онлайн магазин, свързан с архивните фондове на Националния архив на САЩ, <https://www.nationalarchivesstore.org/> (достъпно на: 06.08.2026).
10. Вж.: Проект „European Digital Treasures“, <https://www.digitaltreasures.eu/> (достъпно на: 06.08.2026).

Благодарности и финансиране

Статията е подготвена с финансовата подкрепа на ФНИ при ПУ, проект ФП25-ФиФ-002 „Конструирание и употреби на социо-екологичното наследство“, 2025 – 2026.

ЛИТЕРАТУРА

- ПЕНДЖЕКОВА-ХРИСТЕВА, Р., 2013. *Изворознание (електронно учебно пособие)*. Смолян: Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“, Филиал – Смолян. 353 с. ISBN 978-954-8767-43-4.
- ПЕНДЖЕКОВА-ХРИСТЕВА, Р., 2025. „Зелени архиви“: възможности за екологична трансформация на българските държавни архиви. *Архивен преглед*, № 2, с. 7 – 16. ISSN 0204-8132.
- ФУКО, М., 1996. *Археология на знанието*. София: Наука и изкуство. ISBN 954020190X
- AMPUERO-CANELLAS, O.; TARAZONA-BELENGUER, N.; GONZALEZ-DEL-RIO, J.; JORDA-ALBIÑANA, B., 2018. Merchandising en museos: ¿educación, cultura o simple negocio? *EME Experimental Illustration, Art & Design*, vol. 6, pp. 92 – 101. ISSN 2254-6103.
- CONNERTON, P., 1989. *How societies remember*. Cambridge: Cambridge University Press. ISBN 9780521339157.
- CONWAY, P., 2010. Preservation in the age of Google: Digitization, digital preservation, and dilemmas. *The Library Quarterly*, vol. 80, no. 1, pp. 61 – 79. ISSN 0024-2519.
- COOK, T., 2001. Archival science and postmodernism: New formulations for old concepts. *Archival Science*, vol. 1, pp. 3 – 24. ISSN 1389-0166.
- CRONON, W. (ed.), 1996. *Uncommon ground: Rethinking the human place in nature*. New York: W. W. Norton & Company. ISBN 9780393315112.
- DERRIDA, J., 1995. *Archive fever: A Freudian impression*. Chicago: University of Chicago Press. ISBN 9780226143677.
- EDWARDS, E., 2001. *Raw histories: Photographs, anthropology and museums*. Oxford: Berg. ISBN 9781859735031.
- HUGHES, J. D., 2006. *What is environmental history?* Cambridge: Polity Press. ISBN 9780745631891.
- JENKINSON, H., 1922. *A manual of archive administration: Including the problems of war archives and archive making*. Oxford: Clarendon Press.
- KETELAAR, E., 2001. Tacit narratives: The meanings of archives. *Archival Science*, vol. 1, no. 2, pp. 131 – 141. ISSN 1389-0166.
- LARKIN, J., 2016. ‘All Museums Will Become Department Stores’: The Development and Implications of Retailing at Museums and Heritage Sites. *Archaeology International*, vol. 19, pp. 109 – 121. ISSN 1463-1725.
- NORA, P., 1989. Between memory and history: Les lieux de mémoire. *Representations*, no. 26, pp. 7 – 24. ISSN 0734-6018.
- SCHELLENBERG, T. R., 1956. *Modern archives: Principles and techniques*. Chicago: University of Chicago Press.

- SCHWARTZ, J. M.; COOK, T., 2002. Archives, records, and power: The making of modern memory. *Archival Science*, vol. 2, no. 1 – 2, pp. 1 – 19. ISSN 1389-0166.
- SHEPHERD, E., 2015. Review of the book *Conceptualizing 21st-century archives*, by A. J. Gilliland. *Archivaria*, no. 80, pp. 157 – 160. ISSN 0318-6954.
- SIMON, N., 2010. *The participatory museum*. Santa Cruz: Museum 2.0. ISBN 9780615346504.
- SOLDATENKO, A., 2003. Hermitage merchandising and international marketing. *Museum International*, vol. 55, no. 1, pp. 75 – 78. ISSN 0027-3996.
- WORSTER, D. (ed.), 1988. *The ends of the earth: Perspectives on modern environmental history*. Cambridge: Cambridge University Press. ISBN 9780521385017.
- WORSTER, D., 1994. *Nature's economy: A history of ecological ideas*. 2nd ed. Cambridge: Cambridge University Press. ISBN 9780521468345.
- TOEPLER, S., 2006. Caveat venditor? Museum merchandising, nonprofit commercialization, and the case of the Metropolitan Museum in New York. *Voluntas: International Journal of Voluntary and Nonprofit Organizations*, vol. 17, no. 2, pp. 99 – 113. ISSN 0957-8765.

Acknowledgements & Funding

The article was prepared with the financial support of the Research Fund at Plovdiv University, Project FP25-FIF-002 “Construction and Uses of Socio-Ecological Heritage”, 2025 – 2026.

REFERENCES

- AMPUERO-CANELLAS, O.; TARAZONA-BELENGUER, N.; GONZALEZ-DEL-RIO, J.; JORDA-ALBIÑANA, B., 2018. Merchandising en museos: ¿educación, cultura o simple negocio? *EME Experimental Illustration, Art & Design*, vol. 6, pp. 92 – 101. ISSN 2254-6103.
- CONNERTON, P., 1989. *How societies remember*. Cambridge: Cambridge University Press. ISBN 9780521339157.
- CONWAY, P., 2010. Preservation in the age of Google: Digitization, digital preservation, and dilemmas. *The Library Quarterly*, vol. 80, no. 1, pp. 61 – 79. ISSN 0024-2519.
- COOK, T., 2001. Archival science and postmodernism: New formulations for old concepts. *Archival Science*, vol. 1, pp. 3 – 24. ISSN 1389-0166.

- CRONON, W. (ed.), 1996. *Uncommon ground: Rethinking the human place in nature*. New York: W. W. Norton & Company, pp. 69 – 90. ISBN 9780393315112.
- DERRIDA, J., 1995. *Archive fever: A Freudian impression*. Chicago: University of Chicago Press. ISBN 9780226143677.
- EDWARDS, E., 2001. *Raw histories: Photographs, anthropology and museums*. Oxford: Berg. ISBN 9781859735031.
- FOUCAULT, M., 1996. *Archaeology of knowledge* [Arkheologiya na znanieto]. Sofia: Nauka i izkustvo. [in Bulgarian]. ISBN 954020190X.
- HUGHES, J. D., 2006. *What is environmental history?* Cambridge: Polity Press. ISBN 9780745631891.
- JENKINSON, H., 1922. *A manual of archive administration: Including the problems of war archives and archive making*. Oxford: Clarendon Press.
- KETELAAR, E., 2001. Tacit narratives: The meanings of archives. *Archival Science*, vol. 1, no. 2, pp. 131 – 141. ISSN 1389-0166.
- LARKIN, J., 2016. ‘All Museums Will Become Department Stores’: The Development and Implications of Retailing at Museums and Heritage Sites. *Archaeology International*, vol. 19, pp. 109 – 121. ISSN 1463-1725.
- NORA, P., 1989. Between memory and history: Les lieux de mémoire. *Representations*, no. 26, pp. 7 – 24. ISSN 0734-6018.
- PENDZHEKOVA-HRISTEVA, R., 2013. *Izvoroznanie (elektronno uchebno posobie)*. Smolyan: PU „Paisiy Hilendarski“, Filial – Smolyan. [in Bulgarian]. ISBN 978-954-8767-43-4.
- PENDZHEKOVA-HRISTEVA, R., 2025. “Zeleni arhivi”: vazmozhnosti za ekologichna transformatsiya na balgarskite darzhavni arhivi. *Arhiven pregled*, no. 2, pp. 7 – 16. ISSN 0204-8132.
- SCHELLENBERG, T. R., 1956. *Modern archives: Principles and techniques*. Chicago: University of Chicago Press.
- SCHWARTZ, J. M.; COOK, T., 2002. Archives, records, and power: The making of modern memory. *Archival Science*, vol. 2, no. 1–2, pp. 1 – 19. ISSN 1389-0166.
- SHEPHERD, E., 2015. Review of the book *Conceptualizing 21st-century archives*, by A. J. Gilliland. *Archivaria*, no. 80, pp. 157–160. ISSN 0318-6954.
- SIMON, N., 2010. *The participatory museum*. Santa Cruz: Museum 2.0. ISBN 9780615346504.
- SOLDATENKO, A., 2003. Hermitage merchandising and international marketing. *Museum International*, vol. 55, no. 1, pp. 75 – 78. ISSN 0027-3996.

- TOEPLER, S., 2006. Caveat venditor? Museum merchandising, nonprofit commercialization, and the case of the Metropolitan Museum in New York. *Voluntas: International Journal of Voluntary and Nonprofit Organizations*, vol. 17, no. 2, pp. 99 – 113. ISSN 0957-8765.
- WORSTER, D. (ed.), 1988. *The ends of the earth: Perspectives on modern environmental history*. Cambridge: Cambridge University Press, pp. 289 – 307. ISBN 9780521385017.
- WORSTER, D., 1994. *Nature's economy: A history of ecological ideas*. 2nd ed. Cambridge: Cambridge University Press. ISBN 9780521468345.

ARCHIVES AS „GREEN MEMORY”: PERSPECTIVES ON ARCHIVAL MERCHANDISING

✉ **Dr. Rusalena Pendzheкова-Hristeva, Assoc. Prof.**
ORCID iD: 0000-0002-3050-5902

✉ **Dr. Adriana Lyubenova, Assoc. Prof.**
Faculty of History and Philosophy
University of Plovdiv “Paisii Hilendarski”
24, Tzar Asen St.
4000 Plovdiv, Bulgaria
E-mail: rusalena@uni-plovdiv.bg
alubenova@uni-plovdiv.bg